

Social Choice and Democratic Values -kirjan esittely

EERIK LAGERSPETZ

Eerik Lagerspetz: *Social Choice and Democratic Values*. Springer, Heidelberg 2016. 437 sivua.

Olen yleensäkin hidas kirjoittaja, mutta tätä kirjaa kirjoitin yli kaksikymmentä vuotta. Tai kolmekymmentä – ei ole mitenkään itsestään selvää, mikä ensimmäisten ideoiden ja viimeisen oikolukuvaiheen välisestä työstä lasketaan mukaan varsinaiseen kirjoittamisprosessiin. Joskus väitetään, että filosofiassa yritetään pääasiallisesti keksiä perusteluja näkemyksille, joita meillä jo on. Tämä kirja on vastaesimerkki ainakin sikäli, että käsitykseni asioista muuttuivat kirjoittamisprosessin kuluessa monta kertaa.

Kirjan tausta on seuraava. 80-luvun alkupuolella kuuntelin Hannu Nurmen sosiaalisen valinnan luentoja. Nurmi oli silloin metodologian apulaisprofessori, ja hänen opetuksensa oli osa filosofian opetustarjontaa. Olin siihen aikaa yleensäkin kiinnostunut argumenteista, jotka saattoi pukea formaaliseen muotoon, ja Kenneth Arrowin ja Duncan Blackin aloittama sosiaalisen valinnan teoria näytti sanovan, että formaalisilla tuloksilla saattoi olla myös yhteiskunnallis-poliittista merkitystä. Suhtauduin ajatukseen melko skeptisesti; tulokset olivat jännittävän kuuloisia, mutta epäilin niiden relevanssia. Hiukan myöhemmin sain käsiini William H. Rikerin teoksen *Liberalism against Populism* (1982). Se oli häiritsevä lukukokemus. Riker pyrki antamaan

Arrowin formaalisille tuloksille filosofisen tulkinnan, ja tukemaan sitä empiirisiin esimerkeihin. Rikerin mukaan demokratia voitiin ymmärtää joko "populismiin" tai "liberalismiin" mukaisesti. "Populististen" demokratiatulkintojen mukaan (1) useimmissa tai kaikissa poliittisissa kysymyksissä oli olemassa "kansan tahto", (2) tuo kansan tahto voitiin samaistaa yleisissä vaaleissa ja äänestyksissä ilmenevään äänestäjien enemmistön tahtoon, ja (3) tuo tahto oli moraalisesti sitova. On syytä korostaa, että Rikerin "populismilla" ei ole kovin paljon tekemistä nykyisten populististen puolueitten kanssa, joskin yhteyksiäkin voidaan ehkä löytää. Hänen "liberalisminsa" puolestaan merkitsi vain olettamusten (1)–(3) hylkäämistä.

Sosiaalisen valinnan ja "populismiin" kritiikin yhteys perustuu Rikerin teoksessa neljään huomioon. Ensinnäkin erilaiset äänestys- ja vaalimenettelyt johtavat usein erilaisiin lopputuloksiin, eikä mikään noista menettelyistä ole Rikerin mukaan yksiselitteisesti oikeudenmukaisin tai rationaalisin. Toiseksikin, joissakin tilanteissa populistien edellyttämä enemmistön tahto ei ole lainkaan määriteltävissä – tämä on kuuluisa Condorcet-paradoksi. Tämä paradoksi on tilanne, jossa äänestäjien enemmistö pitää vaihtoehtoa A parempana kuin vaihtoehtoa B, vaihtoehtoa B parempana kuin vaihtoehtoa C, mutta vaihtoehtoa C parempana kuin vaihtoehtoa A. (Ensi kuulemalta yllättävä asetus muuttuu helposti ymmärrettäväksi, kun oivaltaa, että "enemmistö" koostuu kussakin parivertailussa osin eri äänestäjistä.) Kolmanneksi, monissa tilanteissa äänestäjien saattaa olla rationaalista äänestää strategisesti, eli vastoin varsinaisia preferenssejään. Neljänneksi, äänestyslista ja se järjestys jossa vaihtoehtojen välillä äänestetään, saattaa määrätä lopputuloksen, erityisesti silloin kun äänestäjien preferenssit ovat yllä kuvatulla tavalla kehämäiset. Lyhyesti, toisinaan instituutiot, valitut äänestysstrategiat ja esityslista määräävät havaittavan "enemmistön tahdon", joten sillä ei voi olla sitä normatiivista merkitystä, jonka Rikerin kuvaamat populistit sille antavat. Mikä pahinta, yleensä ei ole käytössä riittävästi informaatiota, jotta pystyisi päättämään mitkä seikat lopulta ratkaisivat lopputuloksen annetussa tilanteessa.

Olin tuolloin, ja olen yhä edelleenkin, sitä mieltä, että Rikerin sommittelema valinta liberalismiin ja populismin välillä on väärä dilemma. (Kirjani luku viisi sisältää Rikerin argumenttien yksityiskohtaisen eksplikaation ja samalla niiden kritiikin.) Silti Rikerin teos häiritsi ja kiehtoi. 90-luvun alussa Nurmi jäi vuodeksi tutkimusvapaalle, ja minut valittiin sijaiseksi. Päätin pitää kiinni Hannun opetusohjelmasta, joten sisällytin opetukseeni sosiaalisen valinnan kurssin. Saadakseni kurssiin vähän lihaa luiden päälle ryhdyin etsimään esimerkkejä Suomen presidentinvaalien historiasta; presidenttipeli oli aihe, josta suomalaiset olivat 80-luvulla intohimoisen kiinnostuneita. Jouduin toteamaan, että Rikerin huomiot sopivat hyvin kuvaamaan vuosien 1925, 1931, 1937 ja 1956 presidentin valintaprosesseja. Se oli tuolloin melko järäyttävä havainto.

Toinen hämmäntävä havainto oli se, että kun ryhdyin etsimään Rikerin tulkinnan rinnalle muita sosiaalisen valinnan teorian tulosten normatiivisia tulkintoja, niitä tuntui löytyvän loputtomasti. Arrowin tulosta ja muita vastaavia tuloksia on käytetty argumenteissa, joilla puolustetaan liberaaleja instituutioita ja vastustetaan niitä, argumenteissa suoran demokratian puolesta ja sitä vastaan, niillä on puolustettu tuomioistuinten laajaa tulkintavaltaa, kaksikamarijärjestelmää, vapaita markkinoita, teknokratiaa, kaksipuoluejärjestelmää, utilitarismia, kommunitarismia, utopismia ja anarkismia. Samat tulokset on yhtäältä julistettu vallankumouksellisiksi ja toisaalta kuitattu matemaattisina kuriositeetteina vailla käytännön merkitystä. Tämä tulkintojen moninaisuus vahvisti sitä vakaumustani, että tulosten tulkinta muodosti aidon filosofisen ongelman jolla ei voinut olla ratkaisua formaalisen teorian sisällä. Kirjan luku viisi sisältää kriittisen katsauksen noihin moninaiisiin tulkintoihin.

Katsotaan teosta vielä hieman yksityiskohtaisemmin. *Luvussa kaksi* hahmottelen lyhyesti kollektiivisten päätössääntöjen historiaa – tällaista historiallista yleisesitystä ei tietääkseni ennestään ole. Siinä tuon esille perustavan ajatuksen, jonka varaan loppu teoksesta tavallaan rakentuu: päätösten sisällöllisen hyvyyden ja menetelmällisen legitimitetin väillä on väistämättä jännite. Jos yksimielisyyttä ei voida saavuttaa, mutta

kaikkia sitova kollektiivinen päätös on tehtävä, tarvitaan päätössääntö. Tuon päätössäännön on väistämättä oltava ”mekaaninen”. Jokainen yritys ottaa sisällöllisiä kriteerejä mukaan päätössääntöön – esimerkiksi keskiaikainen formula jonka mukaan päätöksen takana pitäisi olla päätöksentekojen *major et sanior pars* eli ”suurin ja viisain osa” – siirtää vain erimielisyyden uudelle tasolle. Eräessä mielessä se, että meidän on pakko turvautua mekaanisiin sääntöihin, on ensimmäinen ja perustavin sosiaalista valintaa koskeva mahdottomuustulos. Kaikki muu rakentuu sen päälle. Ajatus, jonka mukaan perustavimmat erimielisyytemme olisi ratkaistava mekaanisesti sovellettavalla säännöllä, on kuitenkin samalla syvästi häiritsevä. On ymmärrettävää, että politiikan teoreetikot, Plinius nuoremmasta lähtien deliberatiivisen demokratian kehittäjiin, ovat olleet tyytymättömiä siihen.

Samaisessa luvussa kaksi tarkastelen myös *Mayn teoreemaa*. Sen perusmerkitys on, että kun valinta tehdään kahden ehdokkaan tai vaihtoehdon välillä, enemmistösääntö on ainoa mekaanisesti sovellettava sääntö joka täyttää tietyt rationaalisuusehdot, kohtelee kaikkia äänestäjiä tasa-arvoisesti ja antaa aina (tasatulokset pois lukien) yksikäsitteisen lopputuloksen. Argumentoin, että *Mayn teoreema*, päinvastaisista väitteistä huolimatta, tavoittaa ainakin osan niistä esiteoreettisista intuitioista, jotka tekevät yksinkertaisesta enemmistösäännöstä houkuttelevan.

Luvussa kolme lähdetään havainnosta, jonka jo Aristoteles esitti *Politiikka*-teoksessaan: jos vaihtoehtoja tai ehdokkaita on enemmän kuin kaksi, enemmistösääntö ei ole yksikäsitteisesti määritelty. Tässä luvussa käyn läpi eri yhteyksissä käytettyjä äänestysääntöjä ja niiden valintateoreettisia ominaisuuksia. Huomio kiinnitetään lähinnä sellaisiin sääntöihin, joita on käytännössä sovellettu tai joiden käyttönotosta on vakavasti keskusteltu. Otan tarkastelun kohteeksi joitakin sääntöjä, joita ei ole sosiaalista valintaa käsittelevässä kirjallisuudessa kommentoitu, mutta joita on kyllä käytetty päätöksenteossa. Esimerkiksi alaluku 3.4 keskittyy monen (>2) vaihtoehdon kansanäänestyk-

sissä käytettäviin sääntöihin, joista ei juuri ole olemassa systemaattista keskustelua. Alaluku 3.5 taas keskittyy suhteelliseen vaalitapaan ja hallitusten muodostamista koskeviin sääntöihin monipuoluejärjestelmissä. Tarkastelen myös niin sanottua *Locken ongelmaa*, joka on lyhyesti seuraava: Eri äänestysmenetelyt ja vaalijärjestelmät tuottavat erilaisia tuloksia, kuten Riker jo totesi. Jos sääntöjen muuttaminen tehdään kovin helpoksi, ne joilla on tämä valta, voivat käyttää sitä manipulaation välineenä ja muuttella sitä tilanteen mukaan itselleen edullisella tavalla. Jos taas sääntöjen muuttaminen tehdään liian vaikeaksi, ei ole mahdollista korjata siihen mahdollisesti syntyviä eriarvoisuuksia ja epäsuhteellisuuksia, ellei epäoikeudenmukaisuuksista hyötyviä tahoja saada muutosvaatimusten taakse.

Luku neljä on johdatus sosiaalisen valinnan peruskäsitteisiin ja Arrowin ehtoja koskevaan keskusteluun. Se on itse asiassa alun perin kirjoitettu johdannoksi, mutta myöhemmin paisunut itsenäiseksi kokonaisuudeksi. Pyrin pitämään sen mahdollisimman epäteknisenä. (Lukija joka haluaa hieman perustietoja sosiaalisen valinnan teoriasta mutta kavahtaa formalismeja, voi lukea vain tämän luvun.) Käyn siinä läpi kaikki Arrowin todistuksessaan käyttämät ehdot ja niihin kohdistetut kritiikit. Luku kirjoittaessani tein sen kiinnostavan havainnon, että alan parhaat kirjoittajat, mukaan lukien Kenneth Arrow itse, ovat tuon tuostakin sortuneet harhaanjohtaviin muotoiluihin ja virhetulkintoihin. Ratkaiseva, ja kaikkien läpinäkymättömin, on Arrowin riippumattomuusehto (hieman harhaanjohtavalta kutsumanimeltään "independence of irrelevant alternatives" eli IIA). Riippumattomuusehto sanoo, yksinkertaistaen, että kollektiivisen valinnan vaihtoehtojen välillä (tai niiden keskinäisen paremmuusjärjestyksen) tulee perustua pelkästään näiden vaihtoehtojen nauttimaan kannatukseen (eli niiden asemaan yksittäisissä järjestyksissä joista kollektiivinen valinta/järjestys konstruoidaan), ei mihinkään muuhun informaatioon. Ehtoa on usein pidetty "syyllisenä" Arrowin mahdollittomuustulokseen siinä mielessä, että se on koettu Arrowin käyttämistä ehdoista vaativimmaksi ja samalla epäintuitiivisimmaksi. Olen tavallaan samaa mieltä. Luvussa kaksi kerrotun

tarinan valossa tilanne on kuitenkin hieman monimutkaisempi. Erimielisyyksien ratkaisemiseen tarvitsemme välttämättä jonkin mekaanisen säännön. Jos sääntö on sellainen, että lopputuloksena olevat valinnat tai paremmuusjärjestykset määräytyvät pelkästään annettujen äänten perusteella, edellytämme jotakin joka kovasti muistuttaa Arrowin riippumattomuusehtoa. Jos päätösprosessi on luonteeltaan demokraattinen, meidän on lisäksi edellytettävä, että sääntöä sovellettaessa kaikilla äänillä on sama paino ja että kaikki mahdolliset äänten jakaumat johtavat johonkin päätökseen. Ongelma on, että tällaista sääntöä ei voi olla olemassa. Erityisesti on huomattava, että parittaiseen enemmistövertailuun perustuva sääntö, joka täyttää muut ehdot, ei toimi, koska se voi tuottaa edellä mainitun Condorcet-paradoksin. Tämä on Arrowin tulos tiivistettynä. Tästä päästään eroon, kun luovutaan riippumattomuusehdosta. Ongelma on, että mikäli riippumattomuusehdosta luovutaan, loput ehdot sallivat sellaisetkin säännöt, joilla ei ole mitään tekemistä demokraattisen päätöksenteon kanssa. Jos päätöksenteossa käytettyä informaatiota ei mitenkään rajata, muut ehdot sallivat esimerkiksi säännön, joka valitsee ehdokkaan kengännumeron perusteella. Riippumattomuusvaatimusta pitäisi siis lieventää luopumatta siitä kokonaan. Jokainen lievennys tarkoittaa käytännössä, että *joissakin* mahdollisissa tilanteissa (esimerkiksi Condorcet-paradoksin tapauksissa), jokin muu seikka kuin vaihtoehtojen kannatus määrää lopputuloksen.

Luku viisi sisältää tavallaan sen ytimen, jonka ympärille kirja ajan myötä rakentui. Se on myös kirjan filosofisin luku. Käyn siinä läpi Arrowin tulosta koskevien filosofisten tulkintojen historiaa – tämä tarkastelu lienee ensimmäinen laatuaan. Luku sisältää sen perustavan havainnon, että sosiaalisen valinnan teorian tuloksia on tulkittu hyvin erilaisin tavoin; formaalinen tulos ei sanele omaa tulkintaansa. Eniten huomiota kiinnitetään Rikerin esittämään tulkintaan, joka on varmasti vaikutusvaltais-
sin. Suurin osa Rikerin teoksen jälkeisestä keskustelusta joko myötäilee Rikeria tai kritisoi häntä. Luku viisi sisältää katsauksen tähän keskusteluun. Esitän kaksi mielestäni ratkaisevaa argumenttia Rikeria vastaan. Hänen liberalismiin puolustuksensa

perustuu kokonaan niille kahdelle olettamukselle, jonka mukaan (a) "liberalismi" ja "populismi" siten kuin hän ne määrittelee, ovat ainoat mahdolliset demokratiatulkinnat, ja (b) sosiaalisen valinnan teoriaan perustuva kritiikki osuu populismiin, mutta ei liberalismiin. Väitän, että jos kritiikki katsotaan kohtalokkaaksi populismille, se on väistämättä kohtalokas myös jokaiselle mielekkäälle liberaalin demokratiakäsityksen versiolle. Väitän edelleen, että Rikerin muotoilema "populismi" johtaa käsitykseen, jonka mukaan *kaikki* institutionaaliset muodot ovat demokratian vastaisia, koska ne voivat tavalla tai toisella rajoittaa "kansan tahdon" toteutumista. Tällainen "populismien" muoto on epäilemättä sisäisesti ristiriitainen; on kuitenkin epäiltävää, onko sitä kukaan oikeasti kannattanut.

Olen ympäröinyt lukuun viisi myös kolme (osittain päällekkäistä) teemaa jotka kaikki voidaan nähdä erityyppisinä reaktioina Arrowin ja Rikerin tuloksiin: episteemisen demokratiateorian, deliberatiivisen demokratiateorian ja Philip Pettitin ajatuksen "järjen kollektivisoinnista". Eräässä mielessä kaksi ensimmäistä ovat yrityksiä palata siihen vanhaan ajatukseen (vrt. luku kaksi) jonka mukaan hyvän päätöksentekosäännön pitäisi jotenkin pystyä takaamaan se, että myös lopputulokset ovat hyviä. Pettitin teoria taas tietyllä tavalla kääntää Rikerin perusajatuksen ympäri. Hieman yksinkertaistaen, Riker väittää, että koska sosiaalisen valinnan teoria osoittaa, että ei ole olemassa enemmistön tahtoa, enemmistöpäätöksillä ei voi olla väitettyä normatiivista merkitystä. Pettit taas sanoo, että koska enemmistöpäätöksillä on väitetty normatiivinen merkitys, "enemmistön tahto" on mielekäs käsite, ja tehtävänä on selvittää, minkä ehtojen vallitessa se on mielekäs. Pettit puhuu *arvoistelmien* aggregoisesta eikä, toisin kuin Arrow ja Riker, preferenssien aggregoisesta. Molemmissa sovellutuksissa voidaan käyttää samanlaista formalismia, ja todistaa analogisia tuloksia, mutta tulkinnat ovat erilaisia.

Kirjan *luku kuusi* on myöhemmin kirjoitettu. Tarkastelen siinä muun muassa Hans Kelsenin, Robert A. Dahlin ja Albert Wealen pluralistisia demokratiateorioita, ja liitän ne kahteen so-

siaalisen valinnan vähemmän tunnettuun "paradoksiin", Ostrogorski-paradoksiin ja Anscomben paradoksiin (ne ovat tavaltaan toistensa peilikuvia). Kysymys on olennaisesti siitä, miten kollektiivisessa päätöksenteossa yhdistetään tai erotetaan erilaisia asiakokonaisuuksia, ja millaisia normatiivisia rajoitteita asiakokonaisuuksille asetetaan. Tämä ongelma tulee näkyviin erityisesti kansanäänestyksissä. Yhtäältä äänestäjiltä pyydetään "kyllä tai ei" -vastausta yksinkertaiseen kysymykseen, joka kuitenkin vaikuttaa lukemattomiin asioihin, kuten vaikkapa brexit-äänestyksessä. Toisaalta heitä voidaan pyytää hyväksymään tai hylkäämään paketti, joka sisältää lukuisia asioita joilla ei ole mitään tekemistä keskenään. Tämä ongelma on tietysti läsnä kaikessa päätöksenteossa. Kansanäänestyksissä se muodostaa kuitenkin erityisen ongelman, koska kansalta, toisin kuin palkatuilta edustajilta, ei voi edellyttää, että he ottaisivat kantaa kaikkiin yksityiskohtiin.

Luku seitsemän perustuu Suomen presidentinvaaleja koskeviin varhaisiin havaintoihini. Vertailen siinä samalla Suomen valitsijamieskokousta (joka kokoontui viimeisen kerran toimitamaan vuoden 1988 presidentinvaalia) ja USA:n vastaavaa instituutiota. Luvuissa neljä ja viisi argumentoin, että sosiaalisen valinnan tulokset eivät osoita, että meidän olisi tehtävä valinta "demokraattisen kaaoksen" ja "rationaalisen yksinvallan" välillä, kuten jotkut Arrowin tulkitsijat asian kärjistikivät. Vastoin Rikeria väitin luvussa viisi, että enemmistövaltaan liittyvät ongelmat eivät pakota meitä hyväksymään sitä, että vaalitulokset ja äänestystulokset olisivat mielivaltaisia tai manipuloituja. Vertailu kahden valitsijamiesvaalijärjestelmän välillä kuitenkin kuvittaa sitä seikkaa, että edustuksellinen järjestelmä sisältää aina tietynlaisen *trade-offin*. Suhteellinen vaalitapa voi tuottaa hajanaisia edustuselimiä, joissa syntyvät enemmistöpäätökset määräytyvät strategisten valintojen tuloksena, kuten Suomen presidentinvaaleissa vuosina 1925, 1931, 1937 ja 1956 kävi. Enemmistövaalin eri versiot tuottavat tyypillisesti edustuselimeen selkeitä enemmistöjä, mutta syntyneet enemmistöt voivat olla vaalijärjestelmän tuottamia "väärinä" enemmistöjä, kuten Yhdysvaltojen presidentinvaaleissa vuosina 1876, 1888, 2000 ja

2016. Tämä on perustaltaan sama ongelma, jonka esitin kansanäänestysten ja hallitusten muodostamisen yhteydessä luvussa kolme. Keskeinen ajatus – ja ehkä kirjani tärkein yksittäinen havainto – on, että tämä trade-off on Arrowin mahdottomuustuloksen eräs seuraus. Yksinkertaistaen: Arrowin ehtoja vastaan rikotaan *joko siinä vaiheessa kun vaihtoehdot muotoillaan tai siinä vaiheessa kun niiden välillä äänestetään*. Tällä ei tarvitse olla mitään dramaattisia seurauksia. Toisinaan sillä kuitenkin on niitä.

Kuten lukijalle on varmaan tullut selväksi, kirjassa yritetään samanaikaisesti pitää ilmassa aika monta palloa. *Social Choice and Democratic Values* on muun muassa Arrowin tuloksen yleisesittely, katsaus sosiaalisen valinnan eri aikoina esitettyihin tulkintoihin, kriittinen reaktio Rikerin tulkintaan, lyhyt kollektiivisten päätöksentekomenettelyjen historia, ja yritys soveltaa joitakin teoreettisia tuloksia empiiriseen todellisuuteen. Monet ovat esittäneet, että sosiaalisen valinnan teorialla on jotakin tärkeää sanottavaa perinteisemmin ymmärretylle politiikan filosofialle. Kirja on ennen kaikkea yritys pohtia tätä väitettä.

Sananen kirjan rajoituksista. Kaikkein yleisimmällä tasolla sosiaalisen valinnan teoria voidaan ymmärtää teoriaksi, joka käsittelee sitä, miten jossakin alkioden joukossa voidaan konstruoida järjestys tai osittaisjärjestys (tai valita paras tai parhaat alkiot) käyttäen perustana useita samojen alkioden välisiä (osittais-) järjestyksiä. Esimerkiksi Julkaisufoorumi-luokittelu, yliopistojen asettaminen paremmuusjärjestykseen, opiskelijoiden tenttisuoritusten arviointi, suoritusten arviointi urheilukilpailuissa ja muissa taitokisoissa, Euroviisut, tuotteiden ja palvelujen laadun arviointi, erilaiset asiantuntijapaneelit, monia dimensioita sisältävät päätöksentekotilanteet politiikassa, suunnittelussa, tuotekehittelyssä jne. ovat kaikki asetelmia joita voidaan tarkastella sosiaalisen valinnan teoriaa hyväksikäyttäen. On mahdollista, että jotkut näistä sovellutuksista voivat tuottaa kiinnostavampia tuloksia kuin perinteiset poliittisiin äänestyksiin liittyvät sovellutukset. Kirjassani rajoitutaan kuitenkin vain viimeksi mainittuihin.

Toisaalta demokraattiseen päätöksentekoon liittyy paljon ongelmia, joita kirjassani käytetty formaalinen (joskin epä-

tekninen) tarkastelu ei tavoita. Monet näistä ongelmista voivat olla tärkeämpiä, vaikeampia ja myös filosofisesti kiinnostavampia kuin ne joita kirjassa käsitellään. Mutta Arrowin ja Rikerin käsittelemien ongelmien osalta *Social Choice and Democratic Values* on uskoakseni kattava esitys.

Turun yliopisto